

Aleksander Bjelčevič

Filozofska fakulteta, Ljubljana

DOI: 10.4312/SSJLK.53.36–43

Preslikavanje meščanskega pojmovanja pravice do poroke iz ljubezni v slovensko vaško povest

Zgodovinarji trdijo, da se je meščanska ljubezen, kjer so povod za poroko duhovne in intelektualne vrline ter lepota bodočega partnerja, začela nekje v 18. stoletju v meščanskem okolju. Na kmetih pa je bil povod še dolgo v 20. stoletje gospodarski: ne zveza sorodnih duš, ampak zveza dveh kmečkih gospodarstev. Slovenski pisatelji kmečkega porekla, npr. Jurčič, Stritar in Tavčar, v nekaterih svojih vaških povestih prikazujejo konflikte med starši in otroki, ki nastanejo zaradi prenašanja meščanskega vzorca pravice do poroke iz ljubezni na kmečko mladino: ti konflikti pa so bolj literarno-vzgojne kot stvarne narave.

vaška povest, romantična ljubezen, poroka iz ljubezni

Historians claim that bourgeois love, where the reason for marriage is the spiritual and intellectual virtues as well as the beauty of the prospective partner, began somewhere in the 18th century in the urban environment. In rural communities, well into the twentieth century, the reasons were economic: not a connection between kindred spirits, but between two farmers. In some of their village tales, Slovene writers from a rural background, such as Jurčič, Stritar and Tavčar, show the conflicts between parents and children that arose because of the transfer of the bourgeois pattern of the right to marry for love to rural youth: these conflicts are more to do with literature and ideas about upbringing than with reality.

village tale, romantic love, love marriage

(1) »Vi vsi mi niste povedali, da *ga moram ljubiti*, če ga hočem vzeti¹ in če *hočem srečna biti z njim*. [...] Tačas sem vas preklinjala vse vkup, da ste me nepodučeno in prenagljeno pustili v jarem, ki mi ni bil znan, preklinjala, da ste mi tako vso srečo, vso *ljubezen* odtegnili, kakor sem jo imela *pravico zahtevati jaz kakor vsaka druga ženska pod soncem* [...]« (Josip Jurčič, *Lepa Vida*, 1876; poudaril A. B.)

(2) »Zakobiljekarjevo Franico! To naj vzamem?« je zaječal Toma. »Kože so ji razrile obraz in grda je tudi!« – »*Ali bodeš z njenim obrazom davke plačeval?*« se je zatogotil oča. »Grde so vse, kadar so stare! *Ob lepoti se nihče ne redi!*« – »In tudi raščena ni, kakor ...« – »A meniš, da jo boš zavoljo njene rasti jemal? *Vzel jo boš zavoljo tistih dvanajststo in zavoljo letnih voličev, ki ti jih pripelje pod streho.*« (Ivan Tavčar, *Kako se mi ženimo*, 1882; poudaril A. B.)

(3) Šel se je Tone ženit; izpolnil je pač že petintrideseto leto, pa mar mu je bilo tudi le bolj do tega, da priženi »grunt«, posestvo, nego li da bi bila žena mlada in lepa. (Janko Kersnik, *Mohoričev Tone*, 1886)

Vse besede v odlomkih govorijo ali mislijo kmetje in kmetice. Če bi jih postavil v šolski zgodovinski test z navodilom, naj jih razvrstijo od teh, ki kažejo resnično kmečko ljubezensko logiko, preko možnih do malo verjetnih, bo pravilni odgovor: 3, 2, 1. Drugi in tretji citat sta slika dejanskega kmečkega pojmovanja ljubezni in poroke: številka (3) trezne kmečke računice, številka (2)

¹ Tj. poročiti.

uklonitve zaljubljenega fanta pred očetovo preudarnostjo. Prvi pa je meščanska apologija pravice do poroke iz ljubezni, položena v usta mlade kmetice – možno, ne pa verjetno. Zakaj? Ker gre za specifično pojmovanje poroke in družine (v katerem čustva postanejo pomembna sestavina partnerskih odnosov; Sieder 1998: 123–125), ki se razširi šele v 18. stol. med meščani, v kmečko okolje pa še dolgo ni prodrlo. Kako in zakaj so Josip Jurčič, Josip Stritar in Ivan Tavčar v prvih slovenskih vaških novelah in povestih (povestih iz vaškega okolja) projicirali meščanski koncept v kmečko okolje, dokler niso v osemdesetih letih z resnice odgrnili »tančico idealizma« (Janko Kersnik)?

Zgodovinarji in sociologi razlagajo, da so se na kmetih do začetka 20. stoletja poročali največkrat iz gospodarskih razlogov, ne pa iz ljubezni. (Sieder 1998: 53–55; Verginella 1992: 187–189; Josip Jeraj v: Hladnik 1990: 63) Poročanje zgolj iz ljubezni brez gospodarske računice bi lahko bilo ekonomsko tvegano, in sicer za vso družino, ki je na kmetih obsegala tudi starše, neporočene brate in sestre ter hlapce in dékle. Zato poroka ni bila osebna stvar zaljubljenцев, ampak je zadevala celo razširjeno družino oz. obe družini: o izbiri partnerja je odločal kolektivni interes. Z dobro poročno izbiro sta si družini svoj gospodarski položaj lahko izboljšali, medtem ko bi »slepa« poroka z revnim partnerjem lahko ogrozila gospodarstvo vsaj ene od družin, zlasti kadar kmetija ni bila premožna. (Verginella 1992: 187; Sieder 1998: 54–55) Zato so o izbiri partnerja odločala drugačna merila kot danes pri meščanih: na prvem mestu zemljiška posest staršev in nevestina bala (materialne dobrine, ki jih nevesta prinese v zakon), nato osebna delovna zmožnost (telesna moč in zdravje), šele potem telesna in duševna privlačnost. (Sieder 1998: 54; Kos 2015: 203)

To ne pomeni, da se kmetje niso zaljubljali, ampak da zaljubljenost ni bila prednostni razlog za poroko. Zato kmet v zakonu spolnih radosti ni pričakoval (Sieder 1998: 125) in v zakonu ni »iskal spolne dopolnitve, ampak zvesto sodelavko za kmečki dom in dobro mater za naslednike« (Josip Jeraj v: Hladnik 1990: 63): biti zakonski partner je bila tako rekoč gospodarska funkcija, ker sta morala biti v kmečkem domu »položaja kmeta in kmetice vedno zasedena« (Sieder 1998: 54) in so se zato npr. vdovci zaradi visoke umrljivosti porodnic poročali po večkrat. Da bi bila izbira partnerja res gospodarsko razumna, so o poroki odločali starši² (v leposlovju praviloma oče, ker je kot posestnik odgovoren, da ob prepisu posestva na dediča ne nastane gospodarska škoda), zaljubljeni otroci pa so se starševski izbiri večinoma ne le uklonili, ampak jo tudi sami prepoznali kot razumno. (Verginella 1992: 188; Kos 2015: 203–204) Celo v eni od najbolj paradigmatičnih slovenskih povesti na temo kmetove pravice do poroke iz ljubezni, Jurčičevem *Sosedovem sinu* (1868), je ne le vsem ljudem na vasi,³ ampak tudi zaljubljenčema na začetku še jasno, da njuna ljubezen ni pametna in da je težava v tem, da čustev ne zmoreta nadzorovati. Poroka iz ljubezni verjetno ni bila možna tudi zato, ker se je kmet poročal pozno, za zaljubljanje najbrž prepozno, starši pa so posest radi čim dlje držali v svojih rokah, pred predajo posesti pa poroka pogosto ni bila zaželena. O razlogih za poroko do neke mere oz. posredno govorijo tudi podatki o tem, pri kateri starosti so se na kmetih poročali; ti podatki so navedeni v župnijskih knjigah *status animarum*. Do *statusa animarum* za

² Nekoliko več svobodne izbire so imeli otroci, ki niso bili dediči posestva. (Kos 2015: 195)

³ »Zdelo se jim je [vaščanom; op. A. B.] neumno in prevzetno, da misli na Smrekarjevo hčer.« (Josip Jurčič, *Zbrano delo* 4, 1947: 243)

Jurčičevo faro Velike Lašče⁴ nisem utegnil priti, zgovorni pa so podatki iz *statusa* za Komendo pri Kamniku za začetek druge polovice 18. stoletja (Demšar 1991: 46–47): ob poroki je bila dominantna starost moških nad 50 let, žensk pa 34 do 47 let, žena je bila 10 do 20 let mlajša od moža, le redki zakonci so imeli isto ali podobno starost. Da bi se kmet zaljubil ravno v času primopredaje posesti, pač ni verjetno.

Tudi med plemstvom se je na zakon gledalo v okviru rodbinske in vladarske koristi, tudi tu so bile poroke nadzorovane in poročanje s pripadniki nižjih slojev, npr. z meščani, ni bilo zaželeno. Pravzaprav se literarno upovedovanje prepovedanih ljubezni med zaljubljenici z različnim socialnim poreklom in statusom najbrž začne prav s plemiškimi prepovedmi, od Tristana in Izolde preko Rousseaujeve *Julije ali nove Heloize* in prvega slovenskega romana, Jurčičevega *Desetega brata* (1866; plebejcu Kavesu poroko s siroto Majdaleno brani njen grofovski stric), drugega slovenskega romana, Stritarjevega *Zorina* (1870; intelektualec kmečkega porekla se zaljubi v plemkinjo, ki jo je njen oče že oddal drugemu plemiču, čeprav obubožanemu), pa drugega Jurčičevega romana *Cvet in sad* (1877; mater junaka Leona Retlja, grofico, je njen oče zaradi poroke s plebejcem razdedinil) ter do na primer slovenskega ženskega romana *Beatin dnevnik* (1887) Luize Pesjak (grofavska hči Dora se ne sme poročiti z bogatim, a plebejskim Rihardom, in oče jo prisili v zakon z drugim) ali do Tavčarja in zgodnjega Kersnika, pri njima takih prepovedi kar mrgoli.

Šele z meščanstvom v 18. stoletju dobimo model ljubezni, poroke in družine (Sieder 1998: 119–127), ki nam vlada še danes. Model, ki mu psihologi in antropologi rečejo romantična ljubezen (ne v smislu literarne epohe) in ki ljubezen razlaga kot kulturno univerzalijo, definirana pa je nekako takole: ljubljena oseba je nenadomestljiva, brez nje ni mogoče živeti, popolna unija moškega in ženske, pomembna je tudi erotična privlačnost, ljubezen je izpolnitev vseh želja, potreb in hrepenenj, je smisel življenja, ljubezen premaga vse, ljubezen bo trajala večno. (Jankowiak, Fisher 1992; Fisher 2005) Kako je do tega prišlo? Nasproti plemstvu in kmetstvu se je meščan med drugim definiral z izobrazbo, z intelektualnimi dosežki, družina pa je postala njegovo zatočišče pred brezobzirno gospodarsko tekmovalnostjo. Zato za poroko niso bile več relevantne plemiška kri, dota in sposobnost za telesno delo, ampak osebne lastnosti: naloga para je postala zaznati te lastnosti in jih ljubiti. Ljubezen in spolnost sta postali pogoj za zakon, cilj zakona pa je bil leta 1786 v časopisu *Hannöversches Magazin* opisan tako: »medsebojna obzirnost, spodobnost, zanimanje za drugega, sočustvovanje, potrpežljivost, samoobvladovanje [...], družno in obojestransko nenehno plemenitenje in izpopolnjevanje.« (Sieder 1998: 125) Saj ne, da se ljudje ne bi zaljubljali že prej in drugod, ampak taka romantična ljubezen ni bila zadosten razlog za poroko.

Seveda se je ta poročna motivacija tudi med meščani uveljavljala počasi, zato oče glavne junakinje Manice iz Jurčičevega *Desetega brata*, bogati meščan, s tesnobo zre na hčerino zapletanje s kmečkim izobražencem Lovrom Kvasom in mu odleže šele, ko Lovre podeduje posest strica Kavesa. V Jurčičevem *Cvetu in sadu* pa na junakovo povpraševanje, kdo sta tisti dekleti tam, vprašani meščan z enim stavkom označi poglavitno dekletovo krepkost: »S pošte sta,« dejal je sosed. »Ta na levi roki, mlajša, ki ima rumene lase, ta je poštarjeva hči. Ta bo imela

4 *Status* se hrani v župniji in ne v Nadškofijskem arhivu.

dote kakih 30.000, kadar pride njen dan. Ona na desni s črnimi lasmi, ona blede, ni domača.« (Josip Jurčič, *Cvet in sad, Zbrano delo* 6, 1953: 220, poudaril A. B.)

Koliko pa literatura, predvsem vaška povest, stvarno odseva te razmere? Po realistični logiki bi meščansko prepričanje o pravici do poroke iz ljubezni torej pričakovali v romanu kot meščanskem žanru, ne pa v vaški povesti. Toda zgodnja slovenska vaška povest je realizem obšla, kljub temu da je Levstik v svojem literarnem programu *Popotovanje iz Litije do Čateža* (1858), ki stoji na samem začetku slovenskega povestopisja in romanopisja, zabičal, da mora ta roman in povest stvari prikazovati take, kot so, »kadar bi te reči pisali drugače, kakor so v resnici, lahko vidi vsak, da bi obraževali čas, kakršnega ni med nami«. V pisemski kritiki Jurčičevega romana *Deseti brat* je bila glavna ost uperjena ravno v nestvarnost: med drugim pravi, da se ženske pač ne zaljubljajo tako lahkoverno in da je ravnanje glavnega junaka Lovra, ki potem, ko je že osvojil bogato meščansko nevesto Manico in podedoval večje kmečko posestvo, odšel na dolgoletni študij na Dunaj, le malo verjetno: »povedi mi, čemu ga pošiljaš na Dunaj? Poprej [preden je osvojil Manico in dedoval; op. A. B.] mu je tega res bilo treba, zdaj ne«. Sploh pa da je cela zgodba »črvivo sentimentalna« in ker meščanskega sveta očitno ne pozna (skoraj vsi slovenski pisatelji tega časa so bili kmečkega porekla), naj se raje oprime vaškega, od koder prihaja. (Levstik, *Zbrano delo* 11, 1980: 109–110)

Zaradi te kritike naj bi (po klasični literarnozgodovinski razlagi) Jurčič z vaško povestjo *Sosedov sin* (1868) hotel pred Levstikom popraviti slab vtis. A kaže, da mu ni uspelo: meščansko »sentimentalizacijo družinskih odnosov« (kot to imenuje Sieder 1998: 123) je projiciral na kmečki svet, ki česa takega najbrž ni poznal. Junakoma polaga na usta skoraj take misli, kot da bi pisal sentimentalni rousseaujevski roman (kjer se nesrečna zaljubljenca iz pisma v pismo zaklinjata, da jima eden brez drugega ni živeti, da se bosta ljubila do zadnjega dne in še vso nebeško večnost, da ne bo nikoli nobenega drugega in druge ipd.): ob spoznanju, da oče Franico oddaja Pogreznikovemu Petru, ji Štefan vrača prstan, ki mu ga je dala v znak zvestobe, lastno domačijo bo prepustil propadu in šel po svetu, še več, na vojsko, torej v samomor, kot pred tridesetimi leti Prešernov resigniranec iz balade *Zdravilo ljubezni* in še čez 50 let Izidor iz Tavčarjeve *Visoške kronike* (1919; razen če takega razpleta ni pripisati satiričnosti *Kronike*, gl. Pogačar 2003). Franica pa mu zatrjuje, da njenega srca ne bo dobil nihče drug in namiguje celo na samomor (»ne bo me imel [Pogreznikov Peter namreč, op. A. B.], on ne, drug ne ...« – »Kaj? Kaj?« A hitro Štefanu veselo upanje, ki se mu je po tem deključnem odgovoru zasvetilo, izpodrine druga temna misel in, pozabivši sam sebe, pravi: »Ne, ne! Povedi, kaj ti je na mislih? Menda vendar ne ...« (Josip Jurčič, *Sosedov sin, Zbrano delo* 4, 1951: 269) Na dan možitve s Pogreznikovim pa Franica pobegne dobesedno izpred oltarja v mesto k sorodnici, kjer na smrt zboli, v blodnjah ne prepozna nikogar več, zdravnik dvigne roke in skoraj kličejo spovednika (tako kot še pozneje zbolevajo in umirajo brezštevne Tavčarjeve zaljubljenke, Stritarjeve v *Svetinovi Metki* (1868) in *Zorinu* (1870), v *Beatinem dnevniku* (1887) Luize Pesjak pa kar oba, Dora in Rihard, le da Rihardu uspe preživeti), to pa prisili Francinega očeta, da v Štefanu prepozna primerneža ženina.

Jurčiču se je sentimentalnost z leti obrusila, vztrajal pa je pri naziranju, da tudi kmečki ljudje ne le želijo, ampak tudi sledijo idealu meščanske romantične ljubezni do svojega bridkega konca. Ko čez slabih deset let v romanu *Lepa Vida* (1876) obdela dobesedno krvavo resno temo prešuštva

in hrepenenja po boljšem,⁵ naloži neizobraženemu kmečkemu dekletu izpovedati eno lepših apologij romantične ljubezni v slovenski literaturi (navajam le odlomek):

Vi vsi mi niste povedali, da ga moram ljubiti, če ga hočem vzeti in če hočem srečna biti z njim. Kdo mi je to povedal? Mati ne, oče ne, on ne, vi ne, a jaz sama nisem vedela. Vzela sem ga iz lahkomišelnosti in otročje nevednosti. Oni človek šele, njegov znanec Paoli, moral je priti, da mi je povedal, česa pogrešam v zakonu, da mi je iskro ukresal, ki je dremala v meni, iz katere se je razpalila vroča strast, ki me je gnala do tja, kjer sem bila in kjer sem, ki mi je v nebesa kazala, pa me v pekel pahnila. Mlad je bil kakor jaz, lep, meni vrsten, govoril je, kakor je moje vroče srce hrepenelo in kakor še nikdo z menoj ni govoril prej. Jaz sem mu verjela. Kako ne bi bila, saj se mi je zdelo, da vsak dih v meni resnico njegovih besedi tisočkrat potrjuje. Tačas sem vas preklinjala vse vkup, da ste me nepodučeno in prenaglijo pustili v jarem, ki mi ni bil znan, preklinjala, da ste mi tako vso srečo, vso ljubezen odtegnili, kakor sem jo imela pravico zahtevati jaz kakor vsaka druga ženska pod soncem, da, še bolj jaz kot vsaka druga. Zakaj ste me tako nepodučeno pustili, zakaj me je on vzel, mi priliko dal, da sem verjela človeku, ki ga zdaj kolnem do nebes? To, to mu dopovedati mi pomagajte, potem naj me zabode, če hoče, ali sama grem na pečino in naj me v morje sune. (Jurčič, Lepa Vida, *Zbrano delo* 6, 1953: 169)

Kako si razlagati to nestvarno pripisovanje meščanskega pojmovanja ljubezni praktičnemu kmečkemu prebivalstvu? Eno bi bilo, da mimetična literatura do neke mere vendarle prikazuje resnične razmere, ampak ne tipične razmere, temveč izjemne razmere – namreč nastajanje, porajanje novega, meščanskega gledanja na ljubezen in poroko na slovenskem podežlju, ki je tja najbrž res prihajalo, a počasi: junakinja odličnega romana Miška Kranjca *Strici so mi povedali* (1974), ki se odvija v letih pred 2. svetovno vojno, mora v mestu šolanemu kmečkemu romantiku še dopovedovati, da se na kmetih še zdaj nihče ne poroča iz ljubezni.

Morda enako verjetno pa je tudi sledeče. Ostareli Ivan Tavčar je v intervjuju z Izidorjem Cankarjem (1968: 194, 197) za zbolevanje (*Bolna ljubezen*), zblaznenje (Konstantinova sestra v *Otoku in Strugi*) in umiranje svojih akterjev od počenega srca (*Dona Klara, Soror Pia*) krivil »nemške romane najnižje vrste« oz. »omledno čtivo«, kot se je o svojem prvem seznanjanjem z literaturo izrazil generacija starejši Trdina v avtobiografiji *Moje življenje*⁶ – in nekaj tega vpliva je najbrž tudi pri Jurčiču. Drugi vir prihaja iz nemške in švicarske kmečke povesti, kjer je eden od pomembnih motivov prav ljubezen med različno premožnima proti volji staršev. (Hladnik 1990: 13) Tretji je v narodno ozaveščajoči funkciji literature, kajti Jurčič je, tako kot skoraj vsi iz njegove generacije in pred njo, literaturo razumel kot sredstvo jezikovnega opismenjevanja slovenskega nemško vzgojenega meščanstva, posebej ženskega dela,⁷ in kot sredstvo kultiviranja

5 Vida je svojeglava kmečka edinka z redko naseljenega tržaškega Krasa, ki se hoče pri sedemnajstih osamosvojitih starševskega nadzora, zato poroči edinega spodobnega moškega v okolici, dvakrat starejšega vdovca Samoroda. Nato jo zapelje možev trgovski partner Paoli, ki jo odpelje v Benetke, kjer se je v kratkem naveliča do te mere, da jo posoja svojemu prijatelju. Vida pobegne nazaj k možu, po spletu okoliščin ta izve resnico in Paolija zakolje, Samoroda oblasti obesijo, Vida pa shirana umre.

6 Pa navedimo še Levstikovo vnaprejšnjo sodbo o Jurčičevem drugem romanu *Cvet in sad*: »Skrbi me, da bode 'Sad in cvet' okusnejši nemški-pokvarjenim slovenskim želoncem.« (Fran Levstik, *Zbrano delo* 11, 1980: 108, poudaril A. B.)

7 Takole je pisal v svojem programskem spisu Pomenki o domačih rečeh v reviji *Slovenski glasnik* leta 1866 (Josip Jurčič, *Zbrano delo* 10, 1982: 33): »Praktično se izurimo v materinem jeziku najlažje, če veliko beremo. Večina ljudi pa, posebno ženske, [...] rajše bero kratkočasna lepoznanjska dela.« (Poudaril A. B.)

jezika⁸ – sentimentalnost torej diktirata tudi predvidena bralka in bralec. Dodatne razloge lahko iščemo v ljubezenskih biografijah slovenskih pisateljev. Jurčič je leta 1865, torej leto pred *Desetim bratom* in tri pred *Sosedovim sinom*, učil slovenščine grofico Johanno Ott in se vanjo močno zaljubil, da ji je po Levčevem (1965: 267) prepričanju »v svojem *Desetem bratu* postavil stalen spomenik. Benjaminova Manica v tem romanu je Johanna Ottova s Kravjaka« in je ni pozabil še več kot 13 let.⁹ Ta razlaga ni povsem iz trte izvita: dve generaciji so se slovenski pisatelji in pesniki kmečkega porekla zaljubljali v njim nedosegljive ugledne meščanske ali plemiške ženske: Prešeren v Julijo Primic, Trdina v hčer meščansko-graščinskega Stareta, enega najbogatejših trgovcev na Kranjskem, Stritar baje v ženo dunajskega tovarnarja Kunitza, kjer je poučeval njene otroke, podobno Simon Jenko v Dunajčanko Lotte Reinlein, mater svojih dijakov, Tavčar v Emilijo Gärz, nezakonsko hčer velikega tovarnarja Fidelisa Trpinca.

Že po naravi poučna vaška povest je začela kmečko (ne)ljubezensko stvarnost odražati šele deset do dvajset let pozneje: »Vaška povest, ki ji v večernicah [zbirka založbe Mohorjeva družba, op. A. B.] sledi v osemdesetih in devetdesetih letih, razčustvovanosti ne pozna«; v literarno-realističnejšem vzdušju konca 19. stol. vaše zgodbe in kmečke povesti pač ne služijo izabljanju solza meščanskim bralkam (zgodnja vaška povest ni bila namenjena le vaški publiki, ampak tudi meščanski, meščanska je včasih celo pripovedovalčeva perspektiva; Hladnik 1990: 14, 16, 18), ampak »racionaln[emu] narodnogospodarsk[emu] program[u]. Možitve in ženitve niso več stvar čustev, ampak so posledica gospodarske računice. Fant ne bo vzel tiste, ki bi mu telesno ugajala, vzel bo dobro gospodinjo.« (Hladnik 1982)

Ne prejšnja ne ta in ne prihodnja literatura (pa ne le slovenska) torej ni namenjena brezinteresnemu (estetskemu) kantovskemu motrenju subjektov pripovedi, ampak ima pred očmi konkretnije bralske potrebe. Zato je znal Jurčič kmečko, recimo temu zaljubljenost, za žanrske potrebe, za burko, tudi karikirati:¹⁰ v *Vrban Smukovi ženitvi* iz leta 1865 (Josip Jurčič, *Zbrano delo* 2) se za pamet nekoliko prikrajšani revni kajžar zagleda v bogato kmetico Jero (torej tipična ljubezenska situacija, o kateri ves čas govorimo), a ne ve, kako bi jo osvojil, zato sledi nasvetu hudomušnega znanca in začne niz prismuknjenih poskusov, da bi se dokopal do za ženitev potrebnega denarja, od preizkušenega praprotnega semena v žepih pa do tega, da se gre v Ljubljano vpisat v krivo vero.

Še preden so nastala vsa omenjena besedila, je komaj dvajsetletni Simon Jenko (1835–1869) spisal serijo duhovitih parodij (Paternu 1974) – tako rekoč na njihov račun, programsko: vsem

8 Spomnimo se namreč nekoliko starejše Prešernove izjave iz pisma Stanku Vrazu 5. julija 1837: »Die Tendenz unserer Carmina und sonstigen literarischen Thätigkeit ist keine andere als unsere Muttersprache zu kultivieren.« (poudaril A. B.; Prešeren, *Zbrano delo* 2: 197) Torej: namen naših pesmi in siceršnjega literarnega ustvarjanja ni nič drugega kot kultiviranje maternega jezika.

9 Tako opiše Levec (1965: 267) Jurčičevo zadnje srečanje z Ottovo leta 1878: »Neko pomladansko nedeljo dopoldne sva se z Jurčičem izprehajala po Lattermannovem drevoredu [nekdanji ljubljanski drevored v območju današnjega Tivolija, op. A. B.], kar mi reče, da mora iti k 'Slonu' nekoga obiskat in da naj ga počakam spodaj v kavarni. Čez dobre pol ure se povrne Jurčič iz hotela. Bil je čudno bledega in resnega obraza in delj časa ni izpregovoril nobene besede. Šele ko sva šla proti pošti, reče mi: 'Ottova gospodična mi je pisala, naj jo obiščem. Grad so prodali in zdaj se vračajo nazaj na Nemško. Ti je ne poznaš; pametna ženska je!'«

10 S čimer si je že dve leti pred *Desetim bratom* nakopal Levstikovo nejevoljo, ki se je na Vrbanu odzval s sicer neobjavljeno parodijo *Slovenskih novel pisateljem* (kot razlaga literarni zgodovinar Anton Slodnjak v Levstikovem *Zbranem delu* 4).

znano pesem *Naš maček*,¹¹ pa mnogo pohujšljivejšo *Od Janezove Neže* (*Zbrano delo* 2: 50) do nikoli objavljenega »eposa« *Ognjeplamtič* (za tiste čase, leta 1855, že kar pornografskega, seveda v funkciji parodije) in povesti *Tilka*, objavljene 1858 v prvem letniku prve literarne revije z nekoliko daljšo sapo, *Slovenskem glasniku*. Tako *Ognjeplamtič* (*Zbrano delo* 2: 22) kot *Tilka* (*Zbrano delo* 2: 100) sta tako rekoč Jenkov literarni program, v katerem svari, naj se pravkar rojevajoča slovenska proza vendar nikar ne zgleduje po tistem že omenjenem literarnem kiču, ki sta se ga na stara leta sramovala Tavčar in Trdina. Besedili sta simetrični parodiji sentimentalnih pripovedi (doslej naštetih in njim podobnih) o lepem, pametnem, značajnem junaku, ki se strastno zaljubi v enako krepostno dekle in ker je dekle zaželen poročni cilj, je včasih posredi še ljubezenski tekmeč, združenje pa jima mdr. preprečuje različen socialni ali materialni status; zaljubljenca gojita meščanski ideal duhovne unije moškega in ženske, njun cilj je poroka in večna ljubezen. Jenkove parodije vse to postavijo na glavo. Jaka Ognjeplamtič je mestni gizdalin, ki se v gostilni spusti v flirt z Lenko, se zvečer pod pretvezo kupca pojavi v njeni prodajalni, kjer se umaže s svečami, nakar skupaj ugotovita, da takšen ne sme po mestu in da je bolje počakati do ranega jutra. Sledi sočen opis prenočevanja,¹² po opravljenem pa se Jaka odpravi na kavo. V čem je parodija? Junaka sta za tiste sramežljive čase vse prej kot krepostna, po glavi jima namesto ljubezni roji le seks; Lenka je res zaželen cilj številnih moških, ampak najbrž ne poročni cilj, združenja jima nič oz. nihče ne preprečuje, o poroki nobene besede, le o golem veselju za eno noč. Če je Jenko v *Ognjeplamtiču* romantično ljubezen reduciral na priložnostni seks, jo je v *Tilki* pretvoril v zrcalno parodijo o vaškem, na duhu ubogem krivonogem edincu (še vojska ga noče), ki ga hočejo starši oženiti s starejšo žensko, česar se revež prestraši, češ kako bom, ko pa mi vse doslej niste povedali, da potrebujem žensko. Parodični smeh je zdaj ta: ženin ne ve, da moški potrebuje žensko, nevesta je že precej priletna ženska, zato se Tilku tekmecev ni bati; v ženinovih poročnih sanjah glavnega mesta ne zaseda ona, ampak mastna pečenka na poročni mizi. Romanca ima srečen konec – seveda parodično obrnjenega: nevesta njegovo snubljenje s krohotom zavrne, Tilka pa ta srečni razplet komentira z znamenitim stavkom »Za en las je manjkalo, pa bi se bil oženil!« (Če drži, da so slovenski pisatelji meščansko pojmovanje ljubezni preslikali v kmečko okolje, ki tega (dotlej) ni poznalo, potem bi ta nestvarnost lahko bil eden od razlogov za parodijo.)

Z *Ognjeplamtičem* so sentimentalne zgodbe preobrnjene v zgodbo o priložnostnem seksu, v *Tilki* pa v štorijo o brezspolni kmečki nerodi, ki si oddahne, ko mu poroka spodleti. Kot primer literature, kakršno po Jenkovem mnenju potrebujemo, je istega leta objavil *Jeprškega učitelja* (1858; *Zbrano delo* 2: 115), gogoljevsko zgodbo o žalostnem koncu marginalca, ki ga zasmehuje groba in neobčutljiva vaška skupnost: kar naj bi mu življenje naredilo znosno, namreč zadetek na

11 Naš maček je ljub'co imel, [...] Zbolela je ljub'ca močno, / o joj, če več zdrava ne bo! / Naš maček je jokat' začel, / nobene več miši ni ujel. / In ko mu res vzame jo smrt, / okoli se plazi potr, / življenje sovražit' začne / – v soboto obesil se je. [...]

12 Oj ne! Nikakor ne, nekdo izdihne,
in koj nato se čuje cmok in cmok
in tri minute in spet vse utihne,
le včasih se globok zasliši stok
in glas, kater' enak ni govorjenju [...]
(Jenko, *Ognjeplamtič*, 1855; wikivir)

loteriji, ga požene v smrt. Tu Jenko ne ponuja »črvive sentimentalnosti«, ampak tragično ironijo (bi rekel Northrop Frye), torej tip realistične novelistike, ki je Jenku sledila šele 25 let pozneje s Kersnikovimi *Kmetjskimi slikami* med 1882 in 1891.

Literatura in viri

- CANKAR, Izidor, 1968: Obiski: Ivan Tavčar. V: *Leposlovje, eseji, kritika*. Ljubljana: Slovenska matica.
- DEMŠAR, Viktorin, 1991: *Slovenske pridige Petra Pavla Glavarja*. Celje: Mohorjeva družba.
- FISHER, Helen, 2005: *Zašto volimo: narav i kemija romantične ljubavi*. Zagreb: V. B. Z.
- HLADNIK, Miran, 1982: Mohorjanska pripovedna proza. *Slavistična revija* 30/4. 389–414. Spletni dostop.
- HLADNIK, Miran, 1990: *Slovenska kmečka povest*. Ljubljana: Prešernova založba.
- JANKOWIAK, William R., FISCHER, Edward F., 1992: A Cross-Cultural Perspective on Romantic Love. *Ethnology* 31/ 2. 149–155.
- KMECL, Matjaž, 1981: *Rojstvo slovenskega romana*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- KOS, Dušan, 2015: *Zgodovina morale 1: Ljubezen in zakonska zveza na Slovenskem med srednjim vekom in meščansko dobo*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- LEVEC, Fran, 1965: Spomini o Josipu Jurčiču. *Eseji, študije in potopisi*. Ljubljana: Slovenska matica.
- PATERNU, Boris, 1974: Struktura in funkcija Jenkove parodije v razkroju slovenske romantične epike. *Pogledi na slovensko književnost* 1. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- POGAČAR, Timothy, 2003: Liberalizem in slovenska literatura: roman Ivana Tavčarja Visoška kronika. Miran Hladnik, Gregor Kocijan (ur.): *Slovenski roman. Obdobja* 21. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete.
- SIEDER, Reinhard, 1998: *Socialna zgodovina družine*. Prevedla Seta Knop. Ljubljana: Studia humanitatis in ZRC.
- VERGINELLA, Marta, 1990: Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju. *Zgodovinski časopis* 44/2. 171–197.